

מאמר י

בית־דין

לשאלת תפקיד בית־הדין במעשה הגיור

פתיחה

הגיור נעשה בבית־דין, הלכה זו נלמדה בגמרא משני פסוקים שונים: רבי יוחנן לומד (יבמות מו, ב) "גר צריך שלושה – 'משפט' כתיב ביה". ורבי יהודה (שם מז, א) לומד זאת מהפסוק "ושפטם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו".¹ בית־הדין נצרך בתהליך הגיור הן כדי להודיע את המצוות לגר והן כדי שהגר יקבל אותן בפניו (יבמות מז, א). בעקבות קבלת המצוות בית־הדין מחליט לגיירו.

כאן עלינו לשאול:

- האם ההחלטה לקבל את הגר היא החלטה שיפוטית או מעין־שיפוטית הדורשת שבית־הדין ישתכנע כי קיימת התאמה בין הצהרת הגר בדבר קבלת המצוות לבין הערכת בית־הדין עצמו?
- האם החלטת בית־הדין לגייר יכולה להתקבל ברוב ובמיצועט או שצריך שכל שלושת הדיינים יהיו בדעה אחת?

1. מקור הפסוק שממנו למד רבי יהודה, "ושפטם", הוא ברור: דברים א טז. נחלקו הראשונים בזהות הפסוק "משפט". רש"י (יבמות, שם, ד"ה משפט) סבור שהכוונה לפסוק (במדבר טו טז) "משפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם". אמנם פסוק זה אינו עוסק בעניין גרות, אלא מלמד שחוקי הנסכים זהים לאזרח ולגר, אך מכיוון שהגמרא כריתות ט, א לומדת מפסוק זה שעל הגר להביא קרבן בזמן גיורו, סבר רבי יוחנן שהוא מלמד גם על בית־הדין. ולפי זה פירוש דברי התורה 'ולגר הגר' הוא: ולגר המתגייר. גם תוספות (שם ד"ה משפט) כתבו בהסברם השני כדברי רש"י. בהסברם הראשון, לעומת זאת, הם סבורים שדברי רבי יוחנן ורבי יהודה זהים, וגם רבי יוחנן לומד מהפסוק "ושפטם", ודבריו ('משפט') אינם ציטוט מילולי אלא ציטוט ענייני. במסכת קידושין סב, ב כתב רש"י (ד"ה משפט) שכוונת דברי רבי יוחנן היא לפסוק בויקרא כד כב שנאמר על המקלל: "משפט אחד יהיה". יתרונו של הסבר זה הוא בכך שהוא תואם מילולית את דברי רבי יוחנן, וכן שהפסוק עצמו עוסק בענייני שפיטה. כיוון שבעניין המקלל אין שום טעם לחלק בין אזרח לגר נראה לרש"י שהפסוק מתייחס לתהליך המיוחד בגר – תהליך הגיור. (ואולי הדברים קשורים לכך שבפרשת המקלל כתוב "בן הישראלי" ורש"י כותב שם שהוא התגייר. ראה לעיל מאמר ו הערה 8. וראה עוד בסיכום למאמר ד – 'תהליך הגיור בכתבי הראי"ה קוק').

- האם תפקיד בית־הדין מסתכם בהחלטה לגייר או שהוא גם היוצר את הגרות ומחיל על הגר שם ישראל?

התשובות לשאלות אלו יקבעו בין השאר האם ההזדקקות לבית־הדין מעכבת בתהליך הגיור או שמא גם גיור שנעשה ללא בית־דין כלל או בבית־דין של דיין אחד יכול לחול. כאמור, בית־הדין צריך להודיע המצוות לגר, ובגמרא (יבמות ס) מובא שהכוונה ל"מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות". מוסכם על רוב הפוסקים שהודעת המצוות אינה מעכבת, וגר שהתגייר בלי שהודיעוהו המצוות גרותו חלה.² השאלות דלעיל הן על עצם ההחלטה לגייר ועל מעשה הגיור עצמו.

א. מעשה בית־דין בהחלטה לקבל את הגר

בתשובתו על עניין הגיור, הרב הרצוג³ מבאר כי הפסוקים השונים מבטאים שינוי בהבנת תפקיד בית־הדין. לדעתו, מהפסוק "ושפטתם" לומדים שדרושה כאן פעולת שפיטה – שפיטה חיובית; ומהפסוק "משפט" לומדים שבתהליך הגיור יש דינים זהים להלכות בית־דין אך אין כאן משפט לכל דיניו.⁴ הרב הרצוג מסיק מחלוקה זו:

שעניין משפט השייך בגרות [=לדעת רבי יוחנן הלומד מהפסוק "משפט"] יכול להיות רק במובן זה שהגרות הוא כדין הודאה בפני בית־דין דלא יוכל לומר משטה וכדומה... ומכיוון שנתגייר בפני שלושה שוב לא אכפת לן מה היה בלבו, אם לשם שמים אם לאו שאין זה ממש עניין של בית־דין. ואולם ר' יהודה למד מהכתוב ושפטתם צדק... שמדובר על משפט ממש, ואם יבוא אליהו ויאמר, או שיש לנו אומדנא מוכיחה שלא כיוון באמת, אינו גר... והלכה כר' יוחנן.

2. רמב"ם (איסור"ב יג: יז): "גר שלא בדקו אחריו או שלא הודיעוהו המצוות ועונשן ומל וטבל בפני ג' הדיוטות ה"ז גר". גם בשו"ע (יו"ד רסח: יב) פסק כדברי הרמב"ם: "ואם לא בדקו אחריו, או שלא הודיעוהו שכר המצוות ועונשן, ומל וטבל בפני ג' הדיוטות, ה"ז גר". והעירו האחרונים שדבריו אלו סותרים לכאורה את דבריו שם סעיף ג: "כל ענייני הגר, בין להודיעו המצוות לקבלם בין המילה בין הטבילה, צריך שיהיו בג' הכשרים לדון, וביום מיהו דווקא לכתחילה... חוץ מקבלת המצוות שמעכבת אם אינה ביום ובשלושה". בעל שו"ת חמדת שלמה (יו"ד כט אות כב) תירץ שיש להפריד בין הודעת עניין המצוות ושכרן ועונשן, שבדיעבד אינה מעכבת, ובין קבלתן שהיא ממהות הגיור, ומעכבת. תירוץ זה מקובל על רוב האחרונים. ראה פינקלשטיין, הגיור – הלכה ומעשה, עמ' 102–106 ובייחוד שם הערה 85.

3. מזכרת, הרב יוסף שלמה זוין והרב זרח ורפהטיג עורכים (ה'תשכ"ב) עמ' 50–51.

4. על השאלה איך יכול רבי יוחנן לחלוק על רבי יהודה עונה הרב הרצוג על־פי התוספות, כתובות ח, א ד"ה רב, שרבי יוחנן תנא ופליג. ועוד ייתכן שרבי יוחנן מסתמך על מקורות תנאיים שאינם ידועים לנו.

להבנתו, לשיטת רבי יהודה יש לבית-הדין תפקיד שיפוטי פעיל בעצם תהליך הגיור, והחלטתו לקבל את הגר חייבת לנבוע מתוך שיקול דעת ובהתאמה לאמת העובדתית שהגר באמת מקבל עליו מצוות ככל החלטות בית-דין בדיני ממונות וכו'. אם ישנו פער בין הצהרת הגר ובין כוונתו בדבר קבלת המצוות – הגרות בטלה. מנגד, לדעת רבי יוחנן תפקיד בית-הדין הוא רק ליצור 'מעמד' שהתרחשויות הנעשות במהלכו מחייבות. גם בדיני ממונות בית-הדין יוצר אווירה המחייבת את טיעוני בעלי הדבר, והם אינם יכולים לחזור בהם מטענותיהם והודאותיהם הראשונות. וכן בעדות אנו אומרים "כיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד". לדעה זו, כיוון שאין כאן תפקיד שיפוטי, גם אם יתברר שאין התאמה בין כוונת הגר להצהרתו בדבר קבלת המצוות "לא אכפת לנו מה היה בלבך" ודי בכך שהגיור נעשה כהלכתו, והגר הצהיר שהוא מקבל מצוות.

בהמשך דבריו הרב הרצוג חוזר בו מהבנה זו של מחלוקת הדרשות, ולדעתו לכולי עלמא יש לבית-הדין תפקיד שיפוטי, ועל בית-הדין להגיע למסקנה שבדעת הגר לשמור מצוות בפועל. ההבדל בין המקורות, לדבריו (שם אות ג), הוא האם בית-הדין הוא שיוצר את חלות הגרות, או שהגר הוא היוצר אותה, כחקירת רבי יהושע מקוטנא (ישועת ישראל ח"מ ס"ג) ביחס לנוכרי שקפץ וטבל לשם גרות ללא הסכמת בית-הדין. וכדבריו:

ולפי דרכנו יש לומר שזהו ההפרש היוצא מבין שתי הדרשות. שלפי הדרשה של 'משפט' הוא רק שצריך שיתגייר בפני שלושה, אבל לפי דרשת ר' יהודה 'ושפטתם' הוא כדין ממש, וצריך שישפטו אותו כלומר שישכימו לקבלו.

ובעקבות מסקנתו של רבי יהושע מקוטנא שצריך הסכמה של בית-הדין, הרב הרצוג מסיק שהלכה כרבי יהודה, ובית-הדין הוא הצריך להסכים למעשה הגרות.

גם בשו"ת חמדת שלמה (יו"ד ס"ו כט אות יא) סבר שיש לחילוק הדרשות משמעות הלכתית, ביחס לשתי שאלות: האחת, האם תוקף הדין שגר צריך שלושה הוא מדאורייתא או מדרבנן; השנייה, האם בדיעבד גרות ללא שלושה תועיל. וכדבריו:

ולכאורה קשה על ר' יוחנן גופיה וכי כעורה זו דמשני ר' יהודה דיליף מ"ושפטתם"? ונראה לי לפי מה שראיתי בסנהדרין (ז, ב) דדריש התם בין איש ובין גרו אפילו בין תנור וכירים ופרש"י גרו לשון דירה. אם כן אי אפשר לדרוש מזה דגר צריך שלושה. על כן יליף ר' יוחנן מ"משפט אחד". ולפי זה יש לומר דוודאי לר' יהודה דיליף מושפטתם צדק דעיקרא דקרא כתיב לענין הדין סבירא ליה דדרשה גמורה היא... ועל כן יליף ר' יוחנן ממשפט. ודרשה דמשפט יש לומר שהוי אסמכתא... על כן

לכאורה נראה לענ"ד דיש לפרש דברי הרי"ף כפי משמעותן דאין צריך שלושה לעיכובא אפילו לקבלת מצוות.⁵

בסוף דבריו לא רצה לקבוע מסמרות בדברים אלו, והתלבט שמא גם לדעת הרי"ף בית-דין של שלושה מעכב. בניגוד לדברי האחרונים הללו הצפנת פענח כותב ששני הפסוקים אינם סותרים זה את זה אלא משלימים זה את זה ומגדירים יחד את תפקיד בית-הדין בגרות. וכדבריו (איסורי ביאה יג: 1):

דהנה בגמרא יש שני פסוקים על גר שצריך בית-דין. אחד מ'משפט אחד' ואחד אמר ר' יהודה מן 'ושפטתם צדק'. וסבירא ליה לר' יהודה כך: דצריך שני דברים אחד להגרות בעצמו והיינו מן 'ושפטתם צדק'. ואחד לפסוק עליו שהוא גר והיינו מהך ד'משפט'.

שני מעשים יש לבית-הדין: האחד, מעשה שפיטה וזה כנראה דיון והחלטה האם לקבל את המתגייר לכלל ישראל. והשני, לאחר ההחלטה – לפסוק עליו שהוא גר, להחיל עליו שם גר. נראה שלפי דברי בעל הצפנת פענח מעמדו של בית-הדין הוא כבית-דין רגיל, והחלטתו האם לאפשר גיור של המתגייר נקבעת אף ברוב ובמיעוט, לעומת זאת מעשה הגיור המחיל על המתגייר שם גר צריך לכאורה הסכמת שלושתם.⁶

לסיכום, מדברי האחרונים נראה כי ההחלטה לקבל את הגר לכלל ישראל היא החלטה שיפוטית של בית-הדין. על בית-הדין מוטלת החובה לשקול האם הצהרת הגר בדבר כניסה לברית דרך האמונה בא-לוהי ישראל תואמת את כוונותיו ואת יכולתו לשמור את מצוות התורה.⁷

5. דברי הרי"ף יבוארו להלן פרק ג(1).

6. על הפולמוס האם החלטת בית-דין מהווה החלטה שיפוטית או מעין-שיפוטית וממילא מאפשרת ערעור על מעשה בית-דין קמא ראה דברינו בפתחה לשער השלישי. הרב אברהם חיים שרמן, "בדיקה חוזרת של גיור בבית-דין אחר", תחומין לא עמ' 230–235. הרב ישראל רוזן, שם, "נספח: האם ב"ד לגיור נחשב ב"ד לכל דבר", עמ' 236. הרב יעקב אפשטיין, "לא ניתן לבטל גיור שנעשה כד"ן", תחומין לב עמ' 332–335. לדעת הרב רוזן והרב אפשטיין אין לבית-הדין תפקיד שיפוטי, ולדעת הרב אפשטיין ההחלטה לקבל גרים חייבת הסכמת שלושת הדיינים.

7. הקביעה כי ההחלטה לקבל את הגר היא החלטה מעין-שיפוטית משליכה על כמה תחומים: האם ההחלטה לקבלתו יכולה להיעשות גם על-פי רוב דעות, קרי שרק שניים מהדיינים יסכימו לקבלו או שצריך שכל השלושה יסכימו. (נראה שלדעת הצפנת-פענח לאחר ההחלטה לקבלו כל השלושה הם המחילים עליו שם ישראל). מחקירה זו נובעת גם השאלה האם על בית-דין לדעת שהוא משמש כבית-

ב. מצוות גיור

לאחר שהובהר כי החלטת בית־דין בגיור מזקיקה אותו לבדוק האם הצהרת הגר בדבר קבלת מצוות תואמת את כוונותיו, עולה שאלה מן הכיוון המנוגד: האם בית־דין שהשתכנע כי הגר עתיד להיות גר־צדק מחויב לגיירו, או שבידו ההחלטה לסרב לקבלו? בגמרא (יבמות מז, ב) כתוב כי גר שקיבל על עצמו עול מצוות לאחר שהודיעוהו – מלין אותו מיד, ולא מחכים, מפני ש"שיהוי מצווה לא משהינן". מדברים אלו מסיק בגיליוני הש"ס לרבי יוסף ענגיל (ס): "דנהי דאין הגר חייב להתגייר מכל מקום הבית־דין מצווין לקבלו, ומצווה דידהו (של הבית־דין) שפיר אסור לשהיין".

איזו מצווה יש לבית־הדין בעצם תהליך הגיור? כתב הר"י פערלא (ספר המצוות לרס"ג עשין יט):

ראיתי באזהרת הר"י אלברגלוני הנראה מדבריו ז"ל דס"ל דבכלל עשה דואהבתם את הגר נכללת ג"כ המצווה לקבל גרים להכניסם תחת כנפי השכינה... וכבר ראיתי להרשב"ץ ז"ל בזהר הרקיע (עשין מ) שתמה למה לא הכניסו בכלל המצוות קבלת גרים. שהיא מצווה מיוחדת בב"ד לקבלם... ולדעתי יש לומר בפשיטות דלדעת מוני המצוות היא נסמכת על מצוות אהבת ה'. וכמבואר בספרי (פ' ואתחנן פיסקא ל"ב) ואהבת את ה' אלקיך אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך... והובא בספר המצוות להרמב"ם (עשין ג). והוסיף עליו וכתב וז"ל: ורצה לומר כמו שאברהם מפני שהיה אוהב כמו שהעיד הכתוב אברהם אוהבי וכו'. קרא בני האדם להאמין בשם מרוב אהבתו. כן אתה אהוב אותו עד שתקרא אליו בני האדם עכ"ל עיי"ש.

האמונה בא־לוהי ישראל יוצרת חיוב לקבל כל נשמה המבקשת להסתופף תחת כנפי השכינה. חיוב זה הוא מצווה ולכן מוכרח להיות מייד וחסור להשהותו; ברגע שהגר רוצה ויכול להתגייר – מצווה עלינו להכניסו לגרות. מנגד, הריטב"א גרס בדברי הגמרא שם: "שהוי מצוות לא משהינן". ונראה כי להבנתו אין מדובר על מצוות הגיור ובכלל לא ברור שאכן יש מצווה לגייר או להתגייר, ואם אין מצווה בוודאי אין איסור להשהות את התהליך.

דין לעניין גיור, כמו בשאלת גיורי וינה, ראה במבוא לספרנו, הערה 5. וראה הרב אשר וייס, דרכי הוראה, קובץ יב ס' יא, בדבר אישה המעוניינת להתגייר באמת ותמים, אך מכיוון שבית־הדין הקשה על גיורה היא טוענת שהיא יהודייה מלידה, ובית־הדין פסק לה גיור לחומרא. בית־הדין סבר שהיא מתגיירת לחומרא אך היא התכוונה לגיור מלא.

דברי הגמרא אמורים כלפי המצוות שיקיים הגר כשיהיה יהודי. אלו הן המצוות שאין להשהות לאחר שהסכים הגר לקבלן.⁸

ג. בית-דין למילה וטבילה

הגמרא במסכת יבמות מה, ב מספרת על "ההוא דהוה קרו לה בר ארמייתא", מפני שאמו הוחזקה כנוכרית וממילא היו מי שסברו שבנה 'בן הארמית', כלומר נוכרי. רב אסי שלל פקפוק זה בייחוס שלו שהרי "מי לא טבלה [אמו] לנידתה?", ומכיוון שכך אין הוא נוכרי. הראשונים נחלקו בהבנת הדברים, איך ייתכן שטבילת נוכרית לנידה תשנה את מעמדה לישראלית. הסברי הראשונים והפוסקים בסוגיה יש להם השלכות למעמדם של מתגיירים בבתי-דין מפוקפקים או במקרים של מוחזקים ביהדות.

תוספות (ד"ה מי) סבורים כי טבילתה לנידתה משמשת טבילת גרות מכיוון שאף-על-פי שהמעשה נעשה ללא נוכחות בית-דין, הוא נובע מהחלטת בית-הדין לגייר לאחר שקיבלה עליה מצוות בפניו. לדעת הריטב"א (שם) כל מעשה הגיור, מילה (בגברים) וטבילה, נעשה בנוכחות בית-הדין עצמו, וממילא ברור שהיה כאן תהליך גיור כהלכתו. ראשונים אלו סבורים שהטבילה לנידה אכן שימשה טבילה שהחילה את הגיור. השולחן-ערוך פסק (רסח, ג) שכל מעשה הגיור (הודעת המצוות, מילה וטבילה) צריכים להיעשות בשלושה הכשרים לדון (=כריטב"א), ובדיעבד אם לא מל או טבל אלא בפני שנים "אפילו לא טבל לשם גרות אלא איש שטבל לקריו ואישה שטבלה לנידתה הוי גר".

8. על החיוב לגייר ראה לעיל מאמר ח – 'נעילת דלת בפני גרים' פרק א. וראה עוד: הרצי"ה קוק, הערות לדעת-כהן סי' קנ. הרב יהודה גרשוני, קול-צופיך עמ' תקג. הרב אברהם שרמן, 'הגיור – מצווה רשות אסור', תורה שבעל-פה כט, עמ' עד-פז. מנגד: הרב גד אלדד, "תוקף החיוב לקבל גרים", תחומין יח עמ' 210 ואילך, הטוען שאין מצווה לבית-הדין לגייר ופירוש דברי הגמרא "שהווי מצוה לא משהינן", הוא בגר שרוצה למול אלא שבי"ד דורשים אחריו. וכאשר עבר בהצלחה את חקירות הבי"ד, הרי שעתה יש עליו מצווה למול, ושהווי מצוותו לא משהינן. וציטט שם את דברי הבית הלוי (עה"ת סוף פרשת לך לך): "בעת שמל אברהם אבינו, אמר לו הקב"ה 'אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גויים' – גילה לו, דמעתה מי שירצה להיכנס עמי בברית תהיה אתה המורשה והבעל כוח העומד מצדי, ואתה תכרות הברית עם הגר הבא להתגייר מדת עכו"ם... וזהו דאיתא בגמרא, דאינו גר עד שיתגייר בפני שלושה מישראל... ורק בפני שלושה ישראל העומדים מצד הקב"ה כביכול, יהיה הברית כרותה לעולם". אם כן, לא עמי-ישראל הוא המקבל גרים, ואין הוא "צד" בגיור. תפקידו הוא בתור עם ה' לפקח על כנות רצונו של הגר ועל קבלת המצוות מצידו. אין איפוא כל ציווי או חובה על עמי-ישראל לקבל גרים, אלא לא לעמוד בדרכו של הגר ולא להשהות מצוותיו. דברים אלו מסתדרים אך אינם זהים עם גרסת הריטב"א "שהווי מצוות" – מצוות הגר.

1. שיטת הרי"ף, והאם יש צורך בבית-דין כדי להתגייר

הרי"ף (יבמות טו, ב בדפי הרי"ף) כותב שדברי רב אסי "מי לא טבלה לנידתה" – "דיעבד הוא", ואילו דברי רבי יוחנן שגר צריך שלושה "לכתחילה דלא נהגינן ביה מנהג גר ולא מנסבינן ליה בת ישראל עד דטביל בפני שלושה", בהבנת דבריו נחלקו הפוסקים. בעל המגיד משנה (איסור"ב יג: ט) כתב שדעתו קרובה לדברי הרמב"ם (שיובאו להלן). להבנתם, צריך מעשה גיור (=מילה בזכרים וטבילה) על-ידי בית-דין של שלושה כדי להיכנס לעם-ישראל, אך אם אין אנו יודעים בוודאות שהמעשה אכן נעשה בעבר, אנו רואים את התנהגותה הנוכחית כישראלית שומרת מצוות כהוכחה לכך שהמעשה אכן נעשה, ומכל מקום אין מאפשרים לה לכתחילה להינשא.⁹ הרמב"ן (יבמות מה, ב) מפרש ששיטת הרי"ף כשיטת הריטב"א הנ"ל וכל שלבי הגיור צריכים בית-דין. אך בדיעבד אם קיבלה על עצמה בפני בית-דין להתגייר וטבלה (וגר אם מל וטבל) שלא בפני בית-דין גיורה חל ולא פוסלים את בנה.

בשו"ת לחם רב (סי' מד) פירש ששיטת הרי"ף היא שגיור בדין אחד מועיל בדיעבד, ו"משפט" שנאמר בתורה פירושו כמו דיני הודאות והלוואות, שמדאורייתא מועיל בהם דיין אחד. שיטה זו חופפת לשיטת הראשונים הסבורים כי מדאורייתא די בדין אחד כדי להתגייר.¹⁰

המאירי (שבת סח, א) מפרש באופן שונה. להבנתו הרי"ף סבור כי הצורך בבית-דין של שלושה הוא רק לכתחילה, אך בדיעבד אפילו טבל בינו לבין עצמו הוא גר.¹¹ לפי פירוש זה, עצם החלטתו של המתגייר להכניס את עצמו ליהדות תחת כנפי השכינה היא שמהווה את הגרות! מילתו וטבילתו הנעשים באופן אישי הם המכניסים אותו לעולם היהדות, אף ללא

9. כהסבר זה סבורים אחרונים נוספים: שו"ת מהר"י בן לב (ח"א סי' יב), אך לדעתו יש הבדל בין שיטת הרי"ף שהוכחה לגרות שכבר הייתה אינה זוקקת קיום כל המצוות מהמתגייר ואילו לשיטת הרמב"ם כן זוקקת; שו"ת מהרש"ך (ח"א קנח); מסקנת שו"ת חמדת שלמה י"ד כט אות כד.

10. דברי הה"א בתוספות מה, ב ד"ה משפט ובתוספות מו, א ד"ה יש לך; רבי יו"ט בר יהודה במדרכי יבמות פ"ד סי' לו; תוספות-רא"ש סנהדרין ב, ב ד"ה דברי.

11. גם מדברי המאירי קידושין סב, א נראה שהבין כך. ולפי זה ההבדל בין מעמדו של הגר לכתחילה כישראל לבין מעמדו בדיעבד הוא רק לעניין להשיאו אישה. בשו"ת חמדת שלמה (י"ד סי' כט) התלבט בהבנת דברי הרי"ף ובאות ד כתב שלרי"ף גיור בינו לבין עצמו חל מדאורייתא וחכמים הם שהצריכו שלושה, ולכן בדיעבד גם ללא בית-דין הגיור תופס אך לא יאפשרו לו לשאת אישה. בסוף דבריו חזר בו מפירושו זה. ובשו"ת בית-מאיר סי' יב כתב שאף אם זו דעת הרי"ף, מכל מקום יחיד הוא כנגד כל הראשונים.

הכרה והחלטה של בית־הדין.¹² הצורך בבית־דין הוא כדי להכשיר אותו לנישואין בבת ישראל, כלומר ההכרה של עם־ישראל בו כישראל, אך לשאר הדברים הוא ישראל.

השיטות המפרשות שלדעת הרי"ף תהליך הגיור המעשי אינו זקוק בדיעבד לבית־דין מסודר עמדו במקד דיוני הפוסקים במקרים שבהם לא הייתה גרות מסודרת, והכרעה שהמתגייר בהם אכן יהודי עמדה ליצור קושי הלכתי. כפי שהוזכר במאמר ב – 'הגיור – חזון ומציאות'.

2. שיטת הרמב"ם – מוחזקות כישראל מבררת או יוצרת את הגרות

האחרונים נחלקו בהבנת שיטת הרמב"ם בסוגיית "מי לא טבלה לנידתה". נראה מדבריו כי טבילת הנידה במקרה זה אינה טבילת גיור, אלא הוכחה שאישה זו כבר טבלה לגרותה. וכדבריו (איסור"ב יג: ט):

גיורת שראיננה נוהגת בדרכי ישראל תמיד כגון שתטבול לנידתה ותפריש תרומה מעיסתה וכיוצא בזה. וכן גר שנוהג בדרכי ישראל שטובל לקריו ועושה כל המצוות, הרי אלו בחזקת גרי צדק. ואע"פ שאין שם עדים שמעידין בפני מי נתגיירו. ואעפ"כ אם באו להתערב בישראל אין משיאין אותם עד שיביאו עדים או עד שיטבלו בפנינו, הואיל והוחזקו גויים.

וכתב המגיד משנה:

ונראה מדבריו רבינו שהוא מפרש להכשיר את הבנים שכבר נולדו קאמר, או להחזיקן בחזקת גרים גמורים. וכי קאמרי מי לא טבלה, הכי קאמרי: היכי אפשר לחוש שלא נתגיירו כראוי והרי הם נוהגים בכל המצוות כישראלים גמורים וטובלים מטומאתן. וטבילה דנקט לאו דווקא ואפשר גם כן שרבינו סובר שצריך גם כן שיוודע ודאי שטבלו לאיזה דבר, לפי שהטבילה אחד מענייני הגרות. ואעפ"כ ביאר רבינו שאם בא להתערב בישראל צריך להביא ראיה... ולא פסלינן לבריה הואיל וטבל לשם קריו, דאי לאו גיורא הוא לא הוה טביל לשם קריו.

התנהגותה כישראלית שומרת מצוות מבררת שהיה בעבר מעשה גרות, ומן הסתם הוא נעשה כהלכתו, אף־על־פי שאין בידינו הוכחה לקיום תהליך זה. המגיד משנה מסייג שאולי דווקא אם ההתנהגות כישראלית מכילה גם טבילה שהיא אחד משלבי הגרות, אז השילוב

12. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"א קכא אות טו) התקשה "צ"ע מאד, מה נענו לרישא דברייתא ביבמות שם דאמר ר' יהודה גר שנתגייר בפני בית־דין הרי זה גר, בינו לבין עצמו אינו גר. דמשמע אף באופן שהיה כל עניני הגרות, דבב"ד הוי גר, בינו לבין עצמו אינו גר, ומשמע דאפילו בדיעבד אינו גר". ותיריך: "אמנם כפי הנראה ממגדולי־עוז שעל הרמב"ם שם, שהיה להם גרסא אחרת בדברי הש"ס".

של התנהגות וטבילה מוכיח שהייתה גרות מושלמת.¹³ בכל אופן על-פי שני הפירושים (האם החזקה מבוטאת בעצם קיום מצוות או דווקא בקיום מצוות הכוללת גם טבילה) החזקה מבררת שהיה כאן בעבר מעשה גיור כהלכתו.¹⁴ אך מוחזקות זו אינה מאפשרת נישואין עם-ישראל. ומכל מקום יש להבדיל בין ההלכה כי אין משיאין אישה למי שאין ידוע כי התגייר אך מוחזק כגר לבין מי שידוע כי התגייר בבית-דין אך לא הודיעו לו המצוות ולכן אין ידוע שכוונתו כנה, שעליו כתב הרמב"ם "חוששין לו". אמנם בשני המקרים אין משיאים אותם, אך כבר הוברר במאמר ז שדין חשש הוא עמום וקיים רק למי שחושש, כמו כן במאמר ב פרק ג הערנו שדין חשש כולל (לדעת האחרונים) גם את מצוות אהבת הגר, נאמנות באיסורים, ומניעת הקרבת קרבן גרות.

בניגוד להבנה זו כתב בצפנת פענח כי משמעות דברי הרמב"ם "גיורת שראינה נוהגת בדרכי ישראל תמיד" הם "כעדים, דכל שעשתה פעולה המראה לנו שהיה הדבר מהני, זה בגדר עצם ולא בגדר ראייה". מתוכן דבריו המשווים את דין הגרים הללו לדברי הרמב"ם בהלכות מכירה (א: טז) לגבי המחזיק בשדה, ולהלכות עבדים (ח: ט) לגבי שחרור עבדים, נראה שלהבנתו המציאות יוצרת את ההגדרה המשפטית. גם הרב פיינשטיין בספרו דברות משה (יבמות פ"ד, ס"י לה ענף ב עמ' תעז – ענף ג עמ' תפ) הבין כך שהמוחזקות יוצרת גרות, אף כשידוע שמעשה הגרות לא נעשה, כפי שבואר במאמר ה – 'הרב פיינשטיין ושאלת הגיור'. ושם בואר שבהצטרף נסיבות שונות נקט הרב פיינשטיין את הבנתו בדברי הרמב"ם אף להלכה ולמעשה. להבנתו (במקרים מסוימים) קיימים שני נתיבים כביכול למעשה הגיור. נתיב אחד הוא גיור הנעשה על ידי בית-דין ממשי המחיל את קדושת ישראל על הגר, בנתיב זה בית-הדין הוא היוצר את הגרות. ונתיב שני – גיור הנעשה על-ידי חזקה. במקרה כזה אין בית-דין ממשי המחיל את הקדושה על הגר, אך הידיעה של כלל ישראל כי הגר שומר מצוות היא עצמה מעשה הגיור.

13. ראה לעיל מאמר ט פרק ד, באמרי יושר (ס"י קעו) פירש את דברי הרמב"ם על-פי שיטתו, שלדעת הרמב"ם חוששין למי שהתגייר לשם אישות, וגרותו היא בספק, עד שתתברר צדקותו. טבילת נידה וקיום מצוות על ידי הגיורת מהווה הוכחה לצדקותה ומוכיח שגיורה שנעשה בעבר היא גיור אמת. בכל אופן גם לשיטתו הטבילה העכשווית אינה מעשה גיור אלא הוכחה לגיור שנעשה כבר.

14. על כלל השאלות המסתעפות מהבנת האחרונים בשיטת הרמב"ם, כמו למשל: מה טענת הגיורת, האם היא טוענת שהתגיירה? ואם כן האם היא צריכה לומר על-ידי מי התגיירה? או להוכיח את טענתה על-ידי עדים? האם קיום הדוגמאות שננקטו בדברי הרמב"ם – טבילה לנידה והפרשת חלה – הוא הוכחה לקיום מצוות מוחלט או שמצוות אלו הן אינדיקציה להשתלבות חברתית בעולם הדתי? – על שאלות אלה וכיו"ב ראה מאמר יא – 'פרשת האח ואחות'.

ד. מעשה בית-דין במילה ובטבילה

כאמור, הראשונים נחלקו (תוספות מחד גיסא וריטב"א ורמב"ם להבנת רוב האחרונים מאידך גיסא) האם נוכחות בית-דין במילה ובטבילה מעכבת או שבית-הדין נצרך רק לקבלת המצוות. האחרונים נחלקו בהבנת מחלוקת זו, ושורש מחלוקתם הוא בהגדרת תפקיד בית-הדין במהלך מעשה הגיור – מילה וטבילה (וזאת בנוסף לתפקידו בהחלטה האם לקבל את הגר, כנ"ל פרק א).

לעיל מאמר ה פרק א(1) הובאו דברי הרב פיינשטיין כי החלטת בית-הדין בגיור שונה מהותית מהחלטות בתי-דין בדיני נפשות או ממונות. בענייני ממון ונפשות עצם פסק הדין יוצר את חיוב הדין ואת החובה לקיים את הפסק, אף-על-פי שבאופן מעשי התשלום טרם הועבר. בעניין גיור, לעומת זאת, החלטת בית-הדין רק מאפשרת ליצור את המעשה אך אינה יוצרת אותו בפועל. הרי אם יתחרטו הגר או בית-הדין לאחר ההחלטה ולפני המילה והטבילה אין שום משמעות הלכתית לא לקבלת המצוות על-ידי הגר ולא להחלטת בית-הדין. לכן, על-פי ההבנות הנ"ל, הריטב"א והרמב"ם סבורים כי ביצוע מעשה הגיור (מילה וטבילה) אינו רק ביצוע פסק-דין שהתקבל בעבר, אלא הוא בגדר החלטת בית-דין בפני עצמה, וכיוון שהחלטת בית-הדין מתקבלת רק אם הם משוכנעים שהגר עדיין מקבל עליו מצוות, הם חייבים להיות נוכחים בשעת הטבילה ולוודא זאת.

על-פי דרכו של הרב פיינשטיין, מחלוקת הראשונים היא עד כמה בית-הדין מחויב לברר שמעשה הגיור (שהוא מעשה שלהם) קשור לקבלת המצוות הראשונות. לשיטת הסבורות שאין חובת נוכחות בית-דין בשעת המילה והטבילה, הן נעשות בהמשך להחלטת בית-הדין הראשונות; ולשיטות המחייבות נוכחות בית-דין בכל שלבי הגיור יש צורך לברר שגם בשעת הגיור עצמו הגר עדיין מחויב לשמירת מצוות, ולפסוק בעקבות כך שטבילתו מחילה עליו שם גר.

הרב סולובייצ'יק מסביר את המחלוקת באופן שונה (רשימות ושעורים, יבמות עמ' תפא) :

ובביאור דבריהם [=תוספות] נראה דס"ל דלא בעי בית-דין למעשה הגרות, ולכן אין צריך ב"ד לטבילה. והדין דבעי קבלת מצוות בפני ב"ד אינו דין במעשה הגרות אלא דהוא דין במעשה דקבלת עול מצוות, דלא מקרי קבלת עול מצוות אלא א"כ קבל המצוות בפני ב"ד, דהקבלה בפני ב"ד מראה דבאמת דעתו לקבל מצוות. ודומה לדין קבלת ז' מצוות דגר תושב שצריך לקבל ז' מצוות בפני ב"ד.

נראה כי להבנתו, קבלת המצוות בבית-דין היא תנאי למעשה הגרות, שאם הגוי אינו מקבל מצוות הוא מעוכב מלהתגייר, אך אין הקבלה הזאת חלק ממעשה הגרות. מכיוון שכך דווקא הקבלה צריכה להיעשות בפני בית-דין כי רק קבלה הנעשית בפני שלושה היא קבלה, כמו בגר תושב. אך לעצם מעשה הגרות, דהיינו מילה וטבילה, אין צריך כלל בית-דין. מנגד, שיטות הראשונים המצריכות נוכחות בית-דין גם בטבילה סבורות שכל מעשה הגרות צריך בית-דין, וקבלת המצוות היא חלק ממעשה הגיור, וכדבריו:

ולפ"ז ייתכן דהרמב"ם חולק על התוספות וסובר דגר צריך קבלת מצוות בפני ב"ד מדין מעשה גרות ולא משום דקבלה שלא בפני ב"ד לא היא קבלה. ומאידך גיסא י"ל דהטעם דבעינן לרמב"ם טבילה בפני ב"ד הוא משום דבעינן ב"ד בעד חלות הגרות.

פירוש דבריו האחרונים ("ומאידך גיסא") הוא: תהליך הגיור דורש ביצוע מעשה גיור (מילה וטבילה) וקביעה של בית-הדין שהמעשים הללו הם גיור – יצירת חלות. שהרי כל גוי יכול למול ולטבול (אפילו בנוכחות בית-דין), אך ללא קביעה של בית-הדין כי מעשיו הללו הם גיור – אין משמעות למעשים אלה. בהסברו זה הרב סולובייצ'יק טוען שגם הריטב"א והרמב"ם סבורים כתוספות שאין לבית-הדין תפקיד ב"מעשה הגיור" עצמו, לא בתחילתו ולא בסופו, אלא תפקידו הוא בקביעה שהנוכרי עשה את מעשה הגיור ובית-דין מחיל עליו שם ישראל, מכיוון שקביעה זו חייבת להיעשות בזמן הטבילה נדרשת גם נוכחותם.

הרב ז'ולטי מסביר את המחלוקת באופן שונה. לדעתו, אי אפשר לטעון שהרמב"ם סבור כי תפקיד בית-הדין הוא למטרת קבלת המצוות (כשיטת הרב סולובייצ'יק), שהרי הוא לא הזכיר שקבלת מצוות צריכה להיעשות בפני בית-דין (כי קבלת המצוות אינה ממעשה הגיור אלא עצם מהותו). את מחלוקת הראשונים הוא מבאר כך (קובץ תורה שבעל-פה יג, עמ' מו):

דהיש מפרשים [=תוספות] סברי דבגרות צריך ב"ד דמשפט כתיב ביה, לא שיש על כך תורת משפט ככל מעשה ב"ד, והיינו שב"ד עושה חלות דין הגרות על ידי מילה וטבילה של הגר, אלא דחלות דין הגרות נעשה על ידי הגר עצמו שמל וטבל לשם גרות, רק שדין הוא שצריך להיות בפני ב"ד. וכיוון שכן שפיר נכונה סברת הי"מ דלא בעינן שב"ד יהיו עומדים שם בשעת הטבילה שהרי לא הב"ד עושה את חלות דין הגיור... אמנם הרמב"ם וסיעתו סברי, דהא דכתיב משפט בגרות, היינו שיש על דין זה תורת משפט, משום דב"ד עושה את חלות דין הגרות, על ידי מילה וטבילה

של הגר, וכיוון שכן הרי זה ככל משפט דבעינן ביום ולא בלילה, אלא שיש מחלוקת בזה אם טבילת גר היא כתחילת דין או כגמר דין.

להבנתו, המחלוקת היא מי יוצר את חלות הגרות. הגר או בית־הדין. אם זהו בית־הדין, הוא חייב להיות נוכח בשעת המילה והטבילה; אך אם הגר הוא המחיל על עצמו את הגרות ואת קדושת ישראל, אז ממילא די בכך שבית־הדין ידע, ואין חובה שיהיה נוכח.

סיכום

- א. מדברי האחרונים נראה כי ההחלטה לקבל את הגר לכלל ישראל היא החלטה שיפוטית של בית־הדין. על בית־הדין מוטלת החובה לשקול האם הצהרת הגר בדבר כניסה לברית ולאמונה בא־לוהי ישראל תואמת את כוונותיו ואת יכולתו לשמור את מצוות התורה.
- ב. משמעות הדבר היא שגר שקפץ וטבל ללא הסכמת בית־הדין אין גיורו גיור,¹⁵ שהרי צריך את הסכמתם. מאידך גיסא נראה שהחלטת בית־הדין לגייר יכולה להינתן ככל החלטות בית־דין על־פי הסכמת רוב הדיינים, אף־על־פי שדעת המיעוט סבורה שאין לגייר.
- ג. לדעת פוסקים רבים יש מצווה לבית־הדין לגייר גר צדק. מצווה זו נובעת ממצוות אהבת הגר או ממצוות אהבת ה' והאמונה בו היוצרת חיוב לקבל כל נשמה הרוצה להסתופף תחת כנפי השכינה.
- ד. הראשונים נחלקו האם נוכחות בית־הדין במילה ובטבילה מעכבת. לדעת התוספות אינה מעכבת ואילו לדעת הרמב"ן והריטב"א – מעכבת.
- ה. רבו השיטות בהבנת דברי הרי"ף בשאלה האם הגיור חייב להיעשות בפני בית־דין, והאם גיור ללא בית־דין או ללא בית־דין של שלושה (בכל שלבי הגיור) חל. יש הסבורים שכל השלבים (קבלת מצוות, מילה וטבילה) חייבים בית־דין, ובדיעבד אם לא היו נוכחים במילה ובטבילה הגרות חלה אך אין משיאין לו אישה.

15. נראה שהדברים אמורים גם לדעת המאירי בהבנת הרי"ף הנ"ל, שיש מציאות של גיור ללא נוכחות בית־דין, משני טעמים: א. ללא בית־דין אין גיורו מוחלט ואין משיאין לו אישה. ב. הדיון בשיטת הרי"ף עוסק במי שהתגייר בינו לבין עצמו בעבר, ובינתיים התנהג כישׂראל והוליד ילדים וכו'. הדיון הוא על מעשיו עד כה. אבל במקרה של גר הקופץ וטובל בפני בית דין גם הרי"ף (בהבנת המאירי) יכול להסכים שאין תוקף למעשיו.

ויש הסבורים שלדעת הרי"ף די בדיין אחד כדי שהגרות תחול אך אין משיאין לו אישה. ויש הסבורים שלדעת הרי"ף אף ללא בית-דין הגרות חלה, אך אין משיאין לו אישה. ומכל מקום גיור מוחלט אפשרי רק בבית-דין של שלושה.

ו. נפסק בשולחן ערוך שנוכחות בית-דין בקבלת מצוות מעכבת אך בדיעבד די בשניים למילה וטבילה. על-אף דברי השו"ע רבו דיוני האחרונים ביחס לגרים שאין ידוע אם התגיירו ואצל מי והאם בית-הדין היה מורכב מדיינים כשרים, וזאת בהסתמך על שיטת הרי"ף דלעיל.

ז. ההסבר המקובל לשיטת הרמב"ם הוא שדעתו כדעת הראשונים האחרים שכל שלבי הגיור חייבים להיעשות בפני בית-דין. ואם אין ידוע אם הגרות נעשתה בבית-דין אז חזקת היהדות של הגר או הגיורת – טבילה לטומאה, הפרשת חלה וכו' – היא שחושפת כי הם התגיירו כהלכה, אך במקרה כזה אין משיאין להם נשים. יש להבדיל בין הלכה זו שאין משיאין אישה למי שמוחזק כגר אך אין ידוע כי התגייר, לבין הדין ביחס למי שידוע כי התגייר בבית-דין אך לא הודיעו לו המצוות ולכן כנות כוונתו אינה ודאית, שעליו כתב הרמב"ם "חוששין לו". אמנם בעקבות החשש גם אין מתחתנים עמו, אך כבר הוברר (מאמר ז פ"ג) שהחשש הוא רק למי שחושש.

ח. לדעת בעל צפנת פענח והרב פיינשטיין הבנת דברי הרמב"ם היא שהתנהגות בחזקת יהדות יוצרת את מעשה הגרות אף כשידוע שלא עשו את מעשה הגיור בפני בית-דין. אך במקרה כזה אין משיאים להם נשים, מפני שכבר הסכימו בית-הדין "על כל הרוצה להתגייר שיהיה גר כשעושה מעשה הגרות ונחשב כנעשה הגרות על ידם".

ט. שיטת בעל הצפנת פענח והרב פיינשטיין מצטרפת לשיטת הרי"ף (לפי הבנת חלק מהאחרונים) שלעתים הגיור מתקבל אף כשנעשה ללא בית-דין. אם כי לשיטת הצפנת פענח והרב פיינשטיין הדבר כן רק כשהגר שומר מצוות באופן מלא. מכל מקום כאמור, גיור מוחלט המאפשר נישואין אפשרי רק בבית-דין.

י. כאמור, מוסכם על-ידי רוב הראשונים, וכך נפסק בשולחן-ערוך, שהשלב הראשוני בקבלת הגר – קבלת מצוות – חייב להיעשות בפני בית-דין של שלושה. האחרונים הסבירו את מחלוקת הראשונים האם צריך שלושה למילה וטבילה באופנים שונים המבררים את משמעות תפקיד בית-הדין במעשים אלו: לדעת הרב פיינשטיין, על

בית־הדין מוטלת חובה לוודא שמעשה הגיור נעשה מכוח החלטתם (והמחלוקת היא עד כמה הם חייבים לברר). לדעת הרב סלובייצ'יק תוספות סבורים שאין צורך בבית־דין לתהליך הגיור (וקבלת מצוות בפני בית־הדין היא תנאי שבלעדיו אין תהליך גיור), ואילו הריטב"א והרמב"ם סבורים שאף תהליך הגיור צריך בית־דין. לדעת הרב ז'ולטי הראשונים נחלקו האם בית־הדין הוא היוצר את חלות הגיור, או הגר עצמו.